

УДК 343.8

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1317456>

orcid.org/0000-0002-5127-2900

© Попій Д.С., 2018

Д.С. Попій

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН (ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД)

Анотація. У статті розглядається проблематика становлення спеціальної засади призначення у вигляді призначення покарання за незакінчений злочин. Досліджуються пам'ятки права, у яких знайшла відображення вказана засада. Простежуються основні етапи розвитку субінституту призначення покарання за незакінчений злочин.

Ключові слова: призначення покарання, загальні засади, спеціальні засади, історичні етапи, незакінчений злочин.

Аннотация. В статье рассматривается проблематика становления специального начала назначения наказания за неоконченное преступление. Исследуются памятники права, в которых нашло отображение указанное начало. Прослеживаются основные этапы развития субинститута назначения наказания за неоконченное преступление.

Ключевые слова: назначение наказания, общие начала, специальные начала, исторические этапы, неоконченное преступление.

Abstract. The article deals with the problem of the formation of a special purpose of appointment in the form of imposing a punishment for a pending crime. Explored the monuments of law in which the indicated ambiguity reflected. The main stages of development of the substituting penalty for unfinished crime are traced.

Key words: punishment appointment, general principles, special principles, historical stages, unfinished crime.

Дослідження історичних етапів розвитку певного правового інституту є одним із визначальних маркерів його подальшого розвитку. Виявлення тенденцій зміни законодавства, як відповіді на розвиток суспільних відносин, дозволяє спрогнозувати подальший розвиток цього правового інституту.

Дослідження історії розвитку певних норм являє особливий інтерес з позиції сучасного правового регулювання тих або інших суспільних відносин. Такі дослідження проводяться з метою виявлення позитивних та негативних моментів із наступним використанням позитивного історичного досвіду і недопущенням помилок у правовій регламентації, що виникли раніше [14].

Порядок призначення покарання за незакінчений злочин досліджувався у роботах провідних вчених криміналістів, таких як: В.С. Ворона, М.І. Колос, І.С. Тишкевич, А.В. Горностай, В.П. Тихий та ін. Незважаючи на це, багато питань досі не знайшло власної відповіді і вимагає подальшої наукової

розвідки. Це стосується і глибокого дослідження історичних етапів розвитку правового регулювання призначення покарання за незакінчений злочин.

Ми пропонуємо історичний аналіз розвитку субінституту призначення покарання за незакінчений злочин, прив'язати до найбільш видатних першоджерел, що діяли в певний час на території сучасної України.

Першим джерелом, що підлягає дослідженню в ракурсі історико-правової розвідки інституту призначення покарання за незакінчений злочин, є найвидатніша пам'ятка прадавнього права – Руська правда. Вона є, по-суті, першим кодифікованим нормативно-правовим актом, у якому містилися загальні засади кримінальної відповідальності та покарання тих часів. Указаний нормативний акт містив окремі склади злочинів із покараннями, що передбачалися за їх вчинення.

Так, у ст. 15 Правди вказувалося: «Якщо вийняв меч, але не вдарив, то гривня кун». Щодо цього положення, то як у сучасній літературі, так і в літературі, що видавався до здобуття Україною незалежності, виникла певна розбіжність думок.

Так, І. А. Ісаєв вважав, що Руська правда поряд із закінченим злочином виділяла замах на злочин, оскільки, виходячи із наведеної норми, – особа вийняла меч і не вдарила. Зовсім інакше зазначену пам'ятку законотворчості тлумачив В.І. Сергієвич, що розглядав витягування зброї як закінчений злочин. В.С. Ворона у власному дослідженні констатує, що відправною точкою розвитку спеціальних засад призначення покарання є саме Руська правда, в якій здійснюється фрагментарне закріплення спеціальних засад призначення покарання – встановлення їх за незакінчений злочин) [1, с. 4, 7]. Інші вчені, підтверджуючи наявність наукової суперечки щодо цього питання, не пристають до жодної із думок, обмежуючись констатацією факту її наявності.

Так, Ю.С. Гуменюк зазначає: «На нашу думку, слід погодитись з тими авторами, які вказували на існування у розглядуваній нами історичний період кримінальної відповідальності за вчинення діяння, яке у сучасному розумінні теорії кримінального права підпадає під поняття замаху на злочин. Однак слушними видаються і твердження тих науковців, які піддають сумніву, що положення Руської правди про виймання меча без завдання ним удару варто розглядати як приклад встановлення відповідальності за незакінчений злочин, зокрема, замах» [2, с. 228].

Але, на нашу думку, все ж таки, Руська правда передбачала відповідальність за вчинення незакінченого злочину. Про це може свідчити положення ст. 20 Правди. В ній зазначалося: «Якщо вдарить мечем не на смерть, то має заплатити 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню за рану, як лікувальне».

При цьому не можна не погодитися із тим, що Правда не встановлювала окремих, спеціальних правил призначення покарання за незакінчений злочин. Здійснюючи буквально тлумачення наведених норм Правди, можна зробити

висновок, що покарання за незакінчений злочин призначалося в тому самому виді і обсязі як і за злочин закінчений. По-суті, у Правді містилися конкретні склади без можливості індивідуалізувати покарання за якоюсь ознакою.

Наступним етапом розвитку законодавства, яке б передбачало відповідальність за незакінчений злочин, стало прийняття трьох Литовських статутів 1529 р., 1566 р. та 1588 р. Норми цих законодавчих актів, на відміну від законодавства попереднього історичного періоду, містили чіткі положення щодо відповідальності за злочин, що за своєю суттю є незакінченим [2, с. 229].

Аналіз Литовських статутів повинен здійснюватися у зв'язку із тим, що значна частина українських земель знаходилася від владою Великого князівства Литовського, а отже, значення цих нормативно-правових актів для подальшого розвитку правового регулювання призначення покарання за незакінчений злочин важко переоцінити.

Статут 1529 року в залежності від характеру злочинного діяння і наслідків, розділяв злочини на «виступ» (наприклад, розділ 1, арт. 1,7) чи «злочинство». У статуті чітко розрізнялися замах і закінчений склад злочину [8, с. 28].

Так, у ст. 17 «Якби хто кого у суді штовхнув або вдарив», зазначається «якби хто у суді схопив рукою іншого, штовхнув, смикнув або вдарив але не поранив, і тим самим учинив би в суді безлад, той мусить заплатити штраф дванадцять рублів грошей, а тому за безчестя – у залежності від стану тощо. Якщо ж хто перед судом оголив би шаблю або меч, то, хоча нікого і не поранив, йому все одно відрубують руку. А якби поранив кого перед судом, то підлягає смертній карі [8, с. 248].

Як ми бачимо, спостерігається особливий підхід до призначення покарання за злочин, який не був доведений до кінця. Спостерігається виокремлення особливих правил – за злочин недоведений до кінця – покарання призначається менше (відрубання руки) ніж за закінчений (смертна кара).

В інших, більш пізніх Статутах, підхід до призначення покарання за незакінчений злочин нічим кардинально не відрізнявся.

Наступним правовим актом, що регулював відповідальність за вчинення незакінченого злочину, стало Соборне уложення царя Олексія Михайловича 1649 року – воно діяло на частинці українських земель, що знаходилися під владою Московії.

В основному, воно не знало чіткого розділення етапів злочинної діяльності на стадії, і, знов-таки, не встановлювало окремих чітко визначених правил призначення покарання в даному випадку. Але окремо виділялася така, нині не існуюча, стадія вчинення злочину, як виявлення умислу. Уложення передбачало відповідальність за умисел, спрямований проти життя та здоров'я государя. Так, у ст. 22 вказувалося: «Будет кто каким умышлением учнет мыслить на государское здоровье злое дело, и про то его злое умышленье кто известит, и по тому извету про то его злое умышленье сыщется допряма, что

он на царское величество злое дело мыслил, и делать хотел, и такова по сыску казнить смертию [7].

Уложення при цьому не передбачало окремої відповідальності за замах на життя Государя, оскільки вже виявлення умислу вважалося злочином.

Наступним правовим актом, що ознаменував новий етап розвитку законодавства із призначення покарання за незакінчений злочин, стало Уложення 1845 року, яке мало повну назву «Уложення про покарання кримінальні та виправні» [12].

Уложення 1845 року досить конкретно виділило стадії вчинення злочину, в тому числі і незакінченого та встановило основні засади призначення покарання за його вчинення. Виділялося чотири стадії вчинення злочину: виявлення умислу, готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин (ст. 8–11). За виявлення умислу карали тільки у випадках, прямо передбачених у законі (це були найбільш тяжкі злочини проти держави). Наприклад, це визначалося таким чином: «Виявлення на словах або письмово, або будь-якою іншою дією намір вчинити злочин, є ознакою умислу. До числа таких ознак належать загрози, похвальби і пропозиції зробити якесь зло» (ст. 9). Уложення 1845 року було останнім російським кодифікованим нормативно-правовим актом, що встановлював відповідальність за виявлення умислу на вчинення злочину. Покарання за готування до злочину призначалося у встановлених законом випадках, за умови, якщо сам характер підготовчих дій не був протизаконним. Уложення передбачало призначення покарання в залежності від наближеності замаху до реального вчинення злочину, призначаючи покарання тим більш суворе, чим більш наближений був злочин до завершення.

У 1903 р. було прийнято нове Кримінальне уложення [11], з якого, однак лише окремі статті і глави було введено в дію. Цікаво, що Уложення 1903 р. встановлювало кримінальну відповідальність за вчинення замаху лише у випадках, коли мова йшла про тяжкі злочини або коли це було передбачено у спеціально зазначених випадках.

При цьому покарання за замах підлягало пом'якшенню у спеціальному порядку.

Перша світова війна та детерміновані нею бурхливі соціально-політичні перетворення призвели до руйнування двох величезних європейських імперій – Австро-Угорської й Російської. Її результати сприяли початку періоду визвольних змагань та процесів державотворення в Україні (1917–1921 рр.). Водночас у цей же період на територіях колишньої Російської Імперії тривав процес захоплення влади більшовиками, який поширився, зокрема, на східну й південну частини сучасних українських земель. Внаслідок цього в другому й на початку третього десятиліття ХХ ст. на території сучасної України діяли правові акти, які видавались різними політичними силами.

Слід зазначити, що у сфері кримінально-правового регулювання за часів Центральної Ради, Директорії, Української Народної Республіки продовжували

діяти положення імперських кодифікованих законів – Уложення про покарання кримінальні та виправні, Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, Кримінального Уложення 1903 р. [10, с. 39; 13, с. 79–80; 5, с. 177–178]. Звичайно, як слушно наголошує П. Л. Фріс, їхні положення, зумовлені існуванням Російської імперії (наприклад, про відповідальність за посягання на членів імператорської родини або заколот для підриву імператорської влади) було скасовано, а інші було пристосовано до нових соціально-політичних умов [13, с. 84]. Відповідно, судами застосовувались й встановлені ними принципи призначення покарання за готування до злочину й замах на нього, які було розглянуто раніше. Окремі доповнення, які вносились у ці акти (наприклад, Центральна Рада внесла 13 травня 1917 року зміни до Уложення про покарання кримінальні та виправні, доповнивши їх статтею 269-2 про відповідальність за участь в публічному зборищі, яке, діючи об'єднаними силами учасників, з метою розпिटтя або викрадення міцних напоїв, вчинило насильницьке або корисливе посягання, причому караним визнавався й замах на такий злочин (покарання за цей злочин передбачалось у виді каторжних робіт на строк від чотирьох до восьми років) [4, с. 138]. Згідно із нормативними актами Гетьманської держави 1918 та Директорії УНР про кримінальну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію спроба спекуляції (замах на цей злочин) карались на рівних підставах із самою спекуляцією [6, с. 216–217; 3].

Як ми бачимо, впродовж значного часу розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, призначення покарання за незакінчений злочин мало свої особливості і закономірності.

По-перше, на початку розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність не передбачалося конкретних особливостей індивідуалізації покарання в залежності від стадії завершеності злочину. Здебільшого за незакінчену злочинну діяльність було встановлено окремі склади злочину.

По-друге, при подальшому розвитку законодавства, спостерігається чітка тенденція щодо його індивідуалізації в залежності від етапу, на якому була призупинена злочинна діяльність.

По-третє, встановлення окремих особливостей призначення покарання за незакінчений злочин свідчить про те, що історія виникнення і функціонування спеціальних засад призначення покарання, в тому числі і за незакінчений злочин, має тривалу історію свого розвитку.

По-четверте, періодизацію етапів розвитку спеціальних засад призначення покарання доцільно прив'язувати саме до набрання чинності нормативними актами, що регулювали вказані питання, оскільки кожний із них чітко реагував на зміну суспільних відносин, а отже, засвідчував певну періодизацію розвитку не тільки законодавства, а й суспільства в цілому.

Література

1. Ворона В.С. Спеціальні засади призначення покарання окремим категоріям осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Харківський національний університет

внутрішніх справ. – 20 с.; **2.** Гуменюк Ю.С. Призначення покарання за незакінчений злочин: історично-правовий досвід. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 227–233; **3.** Закони УНР та Української Держави про спекуляцію. URL: http://leksika.com.ua/13150910/legal/zakoni_unr_ta_ukrayinskoji_derzhavi_pro_spekulyatsiyu; **4.** Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 208 с.; **5.** Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : моногр. : у 2-х т. – К.: Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.; **6.** Мироненко О. М. Закон Української Держави про карну відповідальність за перевищення граничних цін і за спекуляцію 1918 // *Енциклопедія історії України* : В 5 т. / Релкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. Т. 3: Е–Й. – 2005. – 672 с.; **7.** Соборне уложення 1949. Електронний ресурс. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/1649/whole.htm#1>; **8.** Статути Великого князівства Литовського. С. У 3-х томах Под. ред. Ківлова Одеса: Юридична література, 2002–2004. 568 с.; **9.** Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том 1, Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.; **10.** Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посібник. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.; **11.** Уголовное уложение. 22 марта 1903. СПб.: Издание Н.С. Таганцева, 1904. 1122 с.; **12.** Уложение о Наказаніяхъ Уголовныхъ и Исправительныхъ // *Сводъ законовъ Россійской имперіи*. Кн. 4. Том 15. / Сост. и издалъ А.М. Нюренбергъ. М.: Поставщикъ двора Его величества Т-во скоропечатни А.А. Левенсонъ, 1910. С. 1–247; **13.** Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. К.: Атіка, 2005. 124 с.; **14.** Шкрєдова Э.Г. Совокупность преступлений в советском законодательстве и доктрине второй половины XX века. URL: <http://naukarus.com/sovokupnost-prestupleniy-v-sovetskom-zakonodatelstve-i-doktrine-vtoroy-poloviny-xx-veka>